

Väikeriigid ajaloo pihtide vahel

Willy Schenk

Tavaliselt käsitletakse väikeriikide ajalugu vaid lähtudes nende püsimise seisukohast, harvemini nende rollist maailma ajaloos. Väikeriigid on ühtviisi haavatavad oma väiksuse tõttu, nad on ajalootuulte tõugata-lükata ja sageli nende ohvrid.

Iga maletaja teab: et säästa lõppmänguks tugevaid vigureid, tuleb algul loobuda etturitest. Ent ajalugu ei ole malemäng, vaid oluliste valikute ja muutumisvõimeliste tegurite vaheline protsess.

Teisele maailmasõjale ja lähiminevikule tagasi vaadates võime tõdeda, et sõjast puutumata jäänud "õnnelikul" Šveitsil ja Hitleri-Stalini haarde üle elanud Balti riikidel on olnud erinev mänguruum.

Erinevatest kogemustest lähtudes klammerdub Šveits oma positiivsete mälestuste külge ja on Euroopaga integreerumise küsimustes kõhkleva positsioonil, samas kui Balti riigid näevad oma pääseteed Euroopa Liidus ja NATO-s.

Alljärgneva arutelu esimeses osas on võrdlusaluseks võetud vähemdramaatilise saatusega Šveits.

Šveits kahel korral häbipostis

Kui kiiresti võivad poliitilised väärtushinnangud muutuda, seda koges Šveits omal nahal pärast Teist maailmasõda isegi kahel korral. Thomas Maisseni 2005. a. ilmunud raamatus "Verweigerte Erinnerung" ("Keelatud mälestus")¹ kirjeldatakse Ameerikas käivitunud kampaaniat, mis lammutab senise kangelasliku pildi relvastatud neutraalsest Šveitsist ning moonutab Alpi väikeriigi jälle pigem vastikuks teisejärguliseks tegijaks, kes trikkide ja mugandumise abil pääses Hitleri kallaletungist. Nende ilustatud mälestuste põrmustamine meenutab aga hirmutaval kombel, et see kõik on kord juba olnud. Sõja ajal ülistas Inglise peaminister Winston Churchill Šveitsi kui viimast vastupanukantsi, kes tookord neutraalse väikeriigina jäi viimaseks valgeks laiguks pruuniks värvunud Euroopa kontinendil. Washingtoni lepingu käsitlemisel 1946. a. istus aga seesama riik süüpingis justkui võidetu – liitlased trahvisid Šveitsi Saksa *Reich*´iga tehtud kullatehingute pärast. Ameerika meedia, kes varem oli Šveitsi neutraliteedipoliitikat kiitnud, nägi selles nüüd vaid julgeolekupoliitilist kaitsekilpi, mis võimaldas sõda pealt vaadata ja oma äri ajada.

Sõjast kõrvale jäänud Šveitsil jäi vähe aega, et Ameerika kriitikale vastu astuda. Nagu taasrelvastunud Saksamaa ja kogu Lääne-Euroopa, nii löikas 1947. aastal alanud võitluses

¹ T. Maissen. Verweigerte Erinnerung. Nachrichtenlose Vermögen und Schweizer Weltkriegsdebatte 1989–2004. Zürich, 2005.

kommunismi vastu profiiti ka Šveits. Ameeriklased kartsid Lääne-Euroopaski kommunis-tide võimuletulekut. Šveits oma liberaalse majandusfilosoofia, oma keeleliselt ja kultuuri-liselt mitmekesise rahvastikuga oli otsekui USA miniväljaanne.

Šveits ise on end aga veidi ninakalt pidanud oma föderalismi ja Washingtonilt maha viksitud kahekojalise parlamendisüsteemi tõttu USA sõsarvabariigiks. Sõsarast sai Eu-roopa kontinendil Ameerika sillapea, kuhu tema firmad rajasid meelsasti oma Euroopa peakorterid. Sõjast puutumata Šveits oma veatu infrastruktuuri ja peadpööritava kiirusel areneva tööstusega oli tookord ka väliselt kui oas sõjast laastatud kõrbes. Lisaks soliidne kodanlike parteide ülemvõim – kõik kokku tegi Šveitsist täiusliku kommunismivastase bastioni.

Väljastpoolt tulev kiitus on eriti väikeriikidele sageli õige magus. Vähemalt Šveitsis aitas Ameerika poolehoidu taastumine tagasiulatuvalt sõja ajal toimunud ilustada, peita ebameeldivate episoodide eest pea liiva. Ometi olid olemas süüdistavad raportid juudi põgenike tagasisaatmistest ja ilmselt ilma tõenditeta riigireeturiks tembeldatute maha-laskmistest. Üksikutesse olemas olnud relvatehastesse suhtuti nüüd pigem halvaksanuga. Kasvav heaolu ja Ameerika soosingu sära aitasid Šveitsil neid varje mahendada. Küll aga peeti ägedaid debatte Hitleri kardetud kallaletungi ärajäämise üle. Tagasiulatuvalt anti oma sõjaaegsele kaitsevõimele kõrge hinnang. Sellest kõigest kasvanud eneseteadvuse tulemusel kulutas Šveits suuri summasid oma relvastusele. Ühe esimese väikeriigina mu-retseti Inglise *Vampire* ja *Venom* tüüpi reaktiivhävituslennukid, julgeti hakata tootma isegi omaenese hävitajaid, mille tootmine pärast kahe prototüübi allakukkumist 1958. aastal küll lõpetati.

Ameerika ajakirjanik John McPhee avaldas 1983. a. ingliskeelse raamatu prantsuskeel-se pealkirjaga “La place de la Concorde Suisse” (“Šveitsi Concorde’i väljak”), milles ta kirjeldab Šveitsi mägedes toimuvaid kordusõppusi, jättes Šveitsist mulje kui armeeriigist, kelle kodanikud nii nädalavahetustel kui ka vabal ajal harjutavad Alpides sõduritena vas-tupanu Nõukogude rünnakule.

1988. aastal, kui Šveits oli just Ameerika uue vaenuliku meediarünnaku sihtmärk, il-mus USA relvastuseksperdi Stephen Halbrooki raamat “Target Switzerland. Swiss Armed Neutrality in World War II” (“Sihtmärk Šveits. Šveitsi relvastatud neutraalsus Teises maailmasõjas”). Raamatus antud hinnang kangelaslikule Šveitsi armeele koos ilusate piltidega Alpidest ja relvastusest mõjus kui palsam järjekordselt haavata saanud šveitslaste eneseteadvusele. Mis siis Ameerika “vennasvabariigiga” lahti oli?

Moraali ja ajaloo šerif

Dekoloniseerimisele orienteerunud Ameerika ei olnud pärast sõda värskest loodud Israeli riigist just vaimustuses. Alles pärast Israeli armee jõulist tegevust 1967. aasta Kuuepäevases sõjas muutis USA oma arvamust. Iisraelis nähti Lähis-Ida bastionit maa-ilma tähtsaimas naftaleiukohtade piirkonnas. Sellest ajast alates hakkas USA toetama Israeli armeed miljardite dollarite ja Ameerika moodsaima sõjatehnikaga. Lisaks sellele on juutidel USA-s suurim diasporaa ja nad saavad oma Iisraelile tehtud suurtelt annetus-telt tulumaksusoodustusi. Juudi vähemuse mõju New Yorgi finantsringkondades ja USA Kongressis on 20. sajandi viimastel kümnenditel oluliselt suurenenud. 1990-ndatel sai seda tunda ka Euroopa, kui USA-s loodud juutide maailmaorganisatsioon *World Jewish Restitution Organization* (WJRO) hakkas valitsevate demokraatide toel ja võidujooksus Ameerika advokaadibüroodega tegelema juutidelt sõja ajal röövitud raha, majade ja kunstiteoste tagastamisega. Järgnesid ühishagid firmade vastu, kes olid kasutanud sun-

nitöölisi, samuti kindlustusfirmade vastu, kes võisid omada hukatud klientide poliise.

WJRO tegutsemine haakus sujuvalt kontseptsiooniga USA-st, tolleks ajaks ainsast su-pervõimust, kes pärast pöördelist 1989. aastat oli üle võtnud ka poliitilise moraali ülemvõimu. USA võis pärast NSVL lagunemist hakata tegelema ka nende kahjude heastamisega, mis sõja järel olid Nõukogude ohu tõttu kalevi alla lükatud.

Nii mõnedki tegelased olid külma sõja ajal Lääne-Euroopas aga moondunud lausa üleöö natsionaalsotsialismi kaasajooksikutest vastupanuliikujateks või kukutatud diktaatori ohvreiks. Pärast NSVL lagunemist kuulutas Georg Bush senior "uue maailmakorra" algust. See tähendas, et nüüdsest võis ainus suurvõim ilma igasuguse halastuseta võtta kõik kuni 1945. aastani pankades olnud arved oma kontrolli alla.

Vastavalt USA õigusteadvusele võib nii elus kui ka ajaloos toimunud ebaõiglust – vähemalt selle rahalist poolt – reguleerida. Ka kehva mäluga poliitikutel tuli tegemist teha "uue maailmakorra" šerifiga. Eelmänguks uuele situatsioonile sai Kurt Waldheimi vastane kampaania: kui endine ÜRO peasekretär valiti 1986. a. Austria presidendiks, alustasid 1979. aastal Los Angeleses loodud Simon Wiesenthali Keskus ja Ameerika meedia ägedat Waldheimi-vastast kampaaniat tema varjatud sõjakuritegude pärast. Süüdistused tähendasid Waldheimile sissesõidukeeldu USA-sse.

Senised uuringud on näidanud, et Waldheim oli küll natsionaalsotsialistlik kaasajooksik, aga talle ei saanud inkrimineerida mingeid sõjakuritegusid.

Tüüpiline olukord uues situatsioonis: võraste rünnakust nõrдинud Euroopa poliitiku mitte just eriti õnnestunud ennastõigustav käitumine valas kampaaniale vaid õli tulle. Ameeriklased teavad: kampaaniast aitab võimalikult väheste kahjustustega välja tulla vaid avalik ülesastumine demonstratiivse kahetsusega telekaamerate ees. Meedia kaotab selle järel huvi ja asub uutele jahimaadele. Mõjuvõimsa meedia huvi taandumise näitena võiks tuua president Clintoni avaliku esinemise Monica Lewinsky afääris, kuigi, jah – Clintoni puhul jätkas opositsioon temavastast kampaaniat. Ka Euroopa Liit on vahepeal hakanud poliitilist korrektsust oluliseks pidama. Kui Austrias 2000. aastal pärast valimisi osales tugevalt parempoolse Vabaduspartei FPÖ juht Jörg Haider valitsuskoalitsioonis, viis see selleni, et mitmes Euroopa pealinnas boikoteeriti Austria poliitikuid. Erinevalt USA-st ei ole mitmekeelses, riigiti iseseisvat informatsioonipoliitikat ajavas Euroopas seni meedia-kampaaniad olnud kombeks.

Mitte ainult Waldheim, vaid ka Šveits magas maailmapoliitikas toimunud olulise pöörde maha. Igatahes reageerisid Šveitsi pangad nõrdimusega, kui WJRO hakkas 1994. a. nõudma informatsiooni teadmata kadunud juudi ohvrite kasutamata kontode kohta. Pankurid pidasid end seni paipoisteks, kes igale New Yorgi finantsasutuse järelepärimisele otsekohe reageerisid. Šveitsi pangad haldasid 1960. aastatest alates üha rohkem välismaist erakapitali ning sõltusid üha rohkem selle paigutamisest Ameerika rahamaailma. Ameeriklaste poolt nõutud õigusabi raames oli Šveits esimene riik Euroopas, kus jõustus börsimanipulatsiooni- ja siseinformatsioonivastaste tehingute seadus. Ameeriklaste soovidele vastu tulles võeti Šveitsis vastu ka seadus kriminaalsete organisatsioonide maksupettuste kohta.

Minevikutaak teadmata kadunute varanduse näol vajas heastamist. Seda nägi ette juba Washingtonis 1946. a. sõlmitud leping. Kuid 1960. aastatel Šveitsi parlamendi algatatud otsingud ja hilisemad, 1990. aastatel Šveitsi pankurite poolt läbi viidud aktsioonid ei olnud eriti tulemuslikud – leiti vähe kontode omanikke, sest arved olid kas aegunud või suletud. Juudi ohvrite järeltulijatel aga ei olnud oma nõudmiste usaldusväärse kinnitamiseks esitada mingeid dokumente. Ainult oletuste põhjal ei tahtnud pangad raha välja maksta.

Sellest situatsioonist oleks Šveitsi pankadel olnud tookord võimalik välja tulla, maks-tes suuri summasid juudiorganisatsioonidele ja Iisraelile. Tolleaegne nõrgavõitu valitsus

aga ei julgenud pankadele selliste suurte summade eraldamist peale suruda. Suurpangad omakorda lükkasid tagasi aktsiooni, mis oleks tundunud enda süüdi tunnistamisena. Alanud meediakampaania ei olnud suunatud mitte ainult selle vastu, nagu ei tahaks pangad kahjusid hüvitada, vaid ka Šveitsi pangasaladuste vastu, mida peeti Ameerika konkurentsideadustest lähtudes ebaõiglaseks.

Lõppude lõpuks maksid Šveitsi pangad pärast Washingtoni advokaatide poolt välja kaubeldud lahendusi mitmekordselt suuremaid summasid, võrreldes sellega, mis nad oleksid kohe alguses vabatahtlikult nõustudes tasuma pidanud. Mitmeaastane rahvusvaheliste revidentide töö USA tolleaegse keskpanga esimehe Paul Volkeri juhtimisel läks kalliks maksuma. Revidentide ülesanne oli kontrollida kõiki kasutamata kontosid eesmärgiga leida nende juudisoost omanikke või nende sugulasi. Töestusmaterjalide usaldusväärsuse eest tehti vastutavaks pangad. Nood pidid põhjendama ka juhtumeid, mil nad ei olnud nõus mõnda esitatud nõuet rahuldama. Seda oli aga eriti raske teha, sest tihtipeale oli just tegemist juba kadunud kontodega, seega oleksid tõestamiseks kulunud summad tihtipeale ületanud kliendi poolt esitatu. Lõpptulemusena maksid Šveitsi pangad välja vastavalt kohutavalise lahendina saavutatud kokkuleppele 1,25 miljardit dollarit.

Šveitsi valitsussüsteem põhineb nn. nõrga riigi kontseptsioonil, s. t. kõik (või nii palju kui võimalik) reguleerub vastastikusel majanduslikul partnerlusel.

Sellepärast ei sekkunud Šveitsi tollane valitsus – vaatamata USA survele – kaotsiläinud juudi varanduste probleemi lahenduste otsingutesse. Rahvahääletusel tagasi lükatud leping oleks olnud halvim stsenaarium. Küll aga otsustasid Šveitsi valitsus ja parlament lasta rahvusvahelisel komisjonil uurida Šveitsi tegevust Teises maailmasõjas. Midagi eriti uut see komisjon ei avastanud, küll aga värskendati rahvusvahelise abiga šveitslaste mälu ja nii mõnigi asi loksus oma õigesse paika.

Ajaloo pailaps?

Austria ja Šveits on just oma põikpäisuse tõttu sattunud meedia hammaste vahele. Sellised riigid nagu Prantsusmaa ja Itaalia on püüdnud rahvusvaheliste juudiorganisatsioonidega suhelda diskreetsuse ja vastastikuse arusaamise põhimõtetest lähtudes. Ainus tõeline pailaps kogu seltskonnas on aga Saksamaa Liitvabariik, kes võidetud Hitleri režiimi järglasena istub 1945. aastast alates pidevalt süüpingis ja keda selletõttu ikka ja jälle kutsutakse oma tegude eest aru andma.

Soome otsustas Stalini diktaadile vastupanu osutada, makstes selle eest inimohvrite ja loovutatud aladega, millele lisandus sõjakahjude tasumine NSVL-le. Tagasivaates peetakse soomlasi kangelasteks, kellele andestatakse isegi nende koostöö Hitleri-Saksamaaga. See, et väike Soome ainsa NSVL piiri äärse riigina suutis säilitada oma sõltumatuse, on tõeline poliitiline kunsttükk, mis on olnud võimalik tänu rahva poliitilisele distsipliinile ja president Kekkoneni diplomaatilisele noateral kõndimise oskusele. Soome õnnestunud arengu tagaküljel aga peaks silma torkama lääneliitlaste halb südametunnistus, sest Staliniiga tehtud strateegilistest kokkulepetest võib küll aru saada, kuid moraali seisukohast ei ole neid võimalik õigustada. Alliansi möödalaskmised loodetakse vajuvat unustuste hõlma, kompenseerida tagasiulatuvalt need “ebapäha liidu” eksimused aga Stalini ohvritele sümpaatia osutamisega. Vaimustust Soome Talvesõjas saavutatu üle toitis aga ka viha Nõukogude Liidu vastu. Kuna Saksa suurim kommunistidevastane poliitik Franz Josef Strauss nimetas Soome kohanemispoliitikat “soomestumiseks” ja kasutas seda sõimusõnana Saksa idapoliitika kohta, siis võib vist küll oletada, et Strauss oleks võidelnud venelaste vastu viimase kui soomlaseni.

Neutraalne Rootsi tegi oluliselt tihedamat koostööd Hitleri Saksamaaga kui Šveits. Tsentristlikult ja võib-olla pigem autoritaarselt juhitud riik oli võimeline kiirelt kohanema ja korrigeeris juba sõja ajal oma põgenikepoliitikat. Rootsi välispoliitikud osalesid demonstratiivse agarusega debatis võitjatega parema maailmakorralduse üle, et peita tulevikus kõiki sõjaaegseid häbiväärseid tegusid. Rootsi võlgneb oma sellise misjonärliku positsiooni homogeensele rahvastikule, luterlikele traditsioonidele ja lausa riigidoktriiniks tõstetud sotsiaaldemokraatlikule internatsionalismile. Kui aga Rootsi peaminister Olof Palme juhtis 1970. aastatel Vietnami sõja vastaseid demonstratsioone, siis oli see liig mis liig ka USA valitsusele, kes kutsus oma suursaadiku ajutiselt Stockholmist tagasi.

Kokkuvõttes tundub, et ei ole võimalik võrrelda omavahel Rootsi, Soome, Šveitsi ja Austria olukorda, sest tegemist on erineva geopoliitika ja erinevate eeldustega.

Veelgi mõttetum oleks tõmmata paralleele Balti riikide saatustega.

Hüpe sõitvale rongile

Balti riikide saatus oli kaotada Hitleri-Stalini pakti tagajärjel oma sõltumatus, olla kolmel korral mõlema diktaatori poolt okupeeritud, lisaks vägivaldselt NSVL-ga liidetud. Tekkinud olukorras ei suutnud Eesti, Läti ja Leedu vältida koostööd Hitleri vägedega. Stalinile anti Jalta konverentsil vabad käed okupeerida juba vallutatud Kesk-Euroopa riigid.

Need on tegurid, mille tõttu ei ole Balti riike võimalik võrrelda eelpool käsitletud väikeriikide – Rootsi, Soome, Šveitsi ja Austriaga. Alles ootamatult ja suhteliselt rahulikult lagunenu NSVL ning Gorbatšovi ja Jeltsini vaheline rivaalitsemine andsid pärast 1989. aastat nendele riikidele jälle võimaluse langetada iseseisvalt otsuseid. Rahvas oli vaatamata pea poole sajandi pikkusele okupatsioonile valmis pöörduma tagasi Läände ning kasutas selle võimaluse ka kohe ära. Nagu Soome, nii ekspluateerivad ka Balti riigid Lääne veidi musta südametunnistust.

Kõigele vaatamata ei ole tagasipöördumine Läände olnud kerge. Läänega majanduslikku ja poliitilist lõimumist on võrreldud hüppega sõitvale rongile. Võrdlus on tabav, lisada võiks vaid, et Eestil ja Lätil on lisaks antud vedada raske koorem rahvusvähemustega seonduvate probleemide näol. Samas kui Lääne-Euroopa pärast 1945. a. arenes ja muutus, klammerdusid raudse eesriide taha jäänud baltlased kahe maailmasõja vahelisse aega. Lääne-Euroopas toimunud muutustest teati vähe. Ja kuidas need muutused oleksid pidanud vastavais tingimuses nendeni jõudmaga?

Oluliseks etapiks sai 1975. aastal Helsingis toimunud Euroopa Julgeoleku ja Koostöö Organisatsiooni nõupidamine, kus USA ja NSVL osalemisel kirjutati alla konventsioonile, mis pani paika Euroopa poliitilised piirid, võeti vastu kohustused täita inimõigusi ja kaitsta vähemusi. Nende lepete täitmiseks moodustati Euroopa Julgeoleku ja Koostöö Organisatsioon – OSCE, mida Läänes küll esialgu kuigi tõsiselt ei võetud.

Tagasivaatavalt aga võiks öelda, et Helsingi lepetesse oli NSVL-i ja Idabloki lagunemine lausa sisse kirjutatud. Hiljemalt NATO vägede sisseviimisel endisesse Jugoslaaviasse sai selgeks, et see kaitseorganisatsioon suhestab end ka Helsingi lepetega. Uus Lääne-Euroopa, kes on üle elanud kaks enesehävituslikku sõda, lükkab järsult tagasi igasugused natsionalismiilmingud ja hindab kõrgelt majandusühenduse koostööd. Vaatamata ühisele valuutale, Euroopa Keskpanga olemasolule, ühisele konstitutsiooniprojektile ja õhutustele kujundada ühtset välispoliitikat ei ole Euroopa Liidust kujunenud vastast USA-le.

Tänapäeval on siinjuures käsitletud väikeriikide olukord muutunud. Neutraalne Šveits on isolatsioonis, tagasipöördunud Balti riigid aga soosingus. Kahest sõjast pääsenud Alpi

väikeriik on dogmatiseerinud oma neutraliteedipoliitika. See on aga takistanud tal aktiivselt osaleda Euroopa poliitikas ja koostöös NATO-ga. Balti väikeriigid kartsid ka pärast vabanemist suure idanaabri rünnakuid ja tegid oma kogemusest järelduse, et suurriikide vahel on võimalik ellu jääda vaid siis, kui valida õigeaegselt koostööpartner.

Ajal, mil Šveits sõlmib oma majanduse käigushoidmiseks kahepoolseid lepinguid Euroopa Liiduga, liitusid Eesti, Läti ja Leedu ülepeakaela Euroopa Liidu ja NATO-ga. Balti riigid meelitati NATO-sse just selles sisalduva kollektiivkaitse klausliga, ülejäänule ei pööratud nad enam nii suurt tähelepanu. Pärast NSVL-i lagunemist räägivad NATO läänepoolsed partnerid aga üha vähem just kollektiivkaitse klauslist ja muretsesvad rohkem inimõiguste pärast endises Jugoslaavias ja vähemuspõrbleemide pärast Ida- ja Kesk-Euroopas.

Üheks näiteks põrbleemidest “sõitvas rongis” võiks pidada Eesti taasiseseisvusaja esimese presidendi Lennart Mere mõningaid seisukohti. Särava kõneleja ja kirjutajana tuntud Lennart Merd peeti Lääne-Euroopas kogu Baltikumi eestkostjaks. Põrdelistel aegadel oli ta Eestis üks esimesi, kes kutsus üles väärtustama oma keelt ja kultuurilist identiteeti. Vastuseks varasemale venestamisele soovis ta näha eesti keelt kehtimas ainsa riigikeelena, mille tundmine oleks eelduseks ka kodakondsuse taotlemisel. Meri andis negatiivse hinnangu Nõukogude ajal toimunud rahvaste eesmärgistatud assimileerimisele, võrreldes seda olukorraga NSVL jaamahoonetes, kuhu igalt poolt kokku sõitnud inimesed moodustasid vaid halli rahvamassi. Ta lubas endale teha teravaid märkusi ka türgi kvartalite kohta Saksamaa linnades. Türklaste selline osakaal tõestavat, et Balti riikidel on parem ettekujutus rahvusriigist kui nii mõnelgi lääneeurooplasel. Sellised märkused ei ole aga tööjõu, kaupade, teenuste ja kapitali vaba liikumist võimaldavas uues Euroopas enam kohased. Üha vananev Euroopa peab juba üksnes demograafilistel põhjustel harjuma massiivse sisserände mõttega. Tulevikus on Euroopa rahvastik veelgi kirjum, olukord suurlinnades hakkab üha rohkem sarnanema USA-ga.

Hüpe sõitvale rongile tähendab ka muutumist ameerikalikuks tarbimisühiskonnaks, kus üha rohkem räägitakse rahast ja ametialastest edusammudest.

Eesti sotsioloog Marju Lauristin koos Rootsi Instituudiga teostas uuringuid eestlaste arvamustest olukorra kohta pärast Eesti iseseisvuse taastamist ja kommenteerib neid raamatus “Return to the Western World” (“Naasmine läänemaailma”).²

Järeldustes nähtub, et eestlased suudavad tasapisi vabaneda oma minevikust, väärtustavad erialast karjääri ja kõrgemat elukvaliteeti. See omakorda aitab võtta maha pingeid eestlaste ja vene vähemuse vahel.

Sarnaseid arvamusi on avaldanud ka eesti päritolu endine Eesti välisminister, praegune Euroopa väliskomisjoni aseesimees Toomas Hendrik Ilves, kes peab Eestit “normaalseks Skandinaavia riigiks”. Ta on veendunud, et selliste arengute jätkudes mälestused NSVL-ist tasapisi tuhmuvad ja välisinvesteeringud suurenevad.

Hüvastijätt minevikuga aga pole siiski nii lihtne. Lihula mälestussamba ümber toimunu viitab sellele, et sugugi kõik eestlased ei soovi minevikku unustada.

Õnneks on kõigis Balti riikides mitte ainult mündris kujutatud sõjamehi, vaid ka pieteeditundega püstitatud mälestussambaid, mis möödunud okupatsiooni meenutavad.

Kahe maailmasõja vaheline iseseisvusaeg oli eestlaste mälestustes kuldaeg. See mälestus aitas Nõukogude ajal kinnitada iseendale Eesti kuulumist Läände, säilitada oma keelt ja identiteeti. Pärast Läände tagasi pöördumist, Moskva ja Berliini arhiivide avanemist on tulnud teha aga korrekture. Nagu nähtub ajaloolane Magnus Ilmjärve raamatust

² M. Lauristin & P. Vihalemm. Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian. Post-Communist Transition. Tartu, 1997.

“Silent Submission” (“Hääletu alistumine”)³, pidi Eesti oma iseseisvust hoides pidevalt balansseerima Berliini ja Moskva mõjude ning rahaliste toetuste vahel. Ka parlamentaarne demokraatia toimis kõikides Balti riikides vaid osaliselt, kuni kehtestati autoritaarne presidentaalne režiim. Ilusates mälestustes pettumine on alati valuline, aga sellel võib olla ka oma positiivne efekt. Ajaloo paikaloikumine kergendab minevikuga hüvastijättu ja uue Euroopaga kohanemist. Noored eestlased, lätlased ja leedulased on Euroopale ja maailmale avatud, sama jääb üle soovida ka noortele šveitslastele.

Müncheni lepingule tagasi vaadates

Euroopa rongile hüpanud Eestil ja Lätil oli lisakoormana vaja kaasa tarida venekeelne rahvusvähemus, kes Nõukogude ajal siia kas ise sisse rändas või plaanimajandusest tingituna sihipäraselt ümber asustati. Nõukogude okupatsiooni ajal pidid eestlased, lätlased ja leedulased õppima vene keelt, samal ajal kui vaid vähesed venelased õppisid ära kohaliku keele. Taasiseseisvunud riigis võeti vastu seadus, mis keelas pärast 1939. a. sisserännanutele anda automaatselt kodakondsust, küll aga võib seda taotleda pärast keeleeksami sooritamist. Seda interpreteeriti Läänes kui revanši venestamisele ja sellele anti negatiivne hinnang. Tagajärjeks oli OSCE rahvusvähemuste küsimustega tegeleva ajutise voliniku määramine, kes esitas selle seaduse vastu ka protesti. Helsingi konventsioon, mis käsitles ka inimõigusi ja rahvusvähemuste kaitset, pidi aitama leevendada just tollase NSVL ja tema satelliitriikide olukorda. On justnagu ajaloo iroonia, et samu klausleid kasutab Venemaa nüüd instrumendina oma Baltikumis nende arvates diskrimineeritavate kaasmaalaste kaitseks.

Kui Moskva suudab sellega Läänes tähelepanu äratada, siis on tegemist aga juba Lääne julgeolekupoliitikat puudutava küsimusega. Sel puhul Lääs aga ei unusta, et Venemaasse tuleb suhtuda kui tuumarelvaga omavasse riiki.

Euroopa Liitu peetakse ühelt poolt majandushiiglaseks, teisalt poliitiliseks kääbuseks. Nõrk poliitiline struktuur ja pärast pööret vähenenud kaitsekulutused on halb eeldus jõupoliitika teostamiseks. Saksamaa on õppinud oma ajaloost, kui oluline on integreerida kahes maailmasõjas vaenlasteks peetud idapoolseid riike Euroopa julgeolekustruktuuridesse. Nendes püüdlustes peetakse baltlasi oma ohviriolli meenutamise eriti Berliinis, aga ka Pariisis, Brüsselis ja Washingtonis pigem segavaks lastiks. Okupatsiooni meenutamine on väiksem probleem, palju olulisemaks peetakse konflikte vene vähemusega, sest pea kõik konfliktid Euroopas, kaasa arvatud mõlemad maailmasõjad, olid seotud rahvusvähemuste probleemidega. NATO sekkus endise Jugoslaavia siseasjadesse just sellepärast, et ta nägi seal toimuvates rahvusvähemuste vahel toimunud konfliktides ohtu Euroopa julgeolekule.

Müncheni 1938. a. lepingu meenutamine aitaks seda teemat vahest arusaadavamaks teha. Prantsuse sotsioloog Raymond Aron avaldas selle lepingu kohta oma arvamust raamatus “Le Spectateur engagé” (“Angažeeritud pealtvaataja”).⁴ Tema isiku vastu võiksid baltlased rohkem huvi tunda, sest Aron tegi prantsuse vasakpoolsetele intellektuaalidele, eriti Jean-Paul Sartre’ile etteheiteid nende naiivse usu pärast stalinlikku poliitikasse. Mainitud raamatus käsitleb ta Müncheni lepingut, milles Inglise valitsusjuht Chamberlain ja prantsuse riigipea Daladier andsid järele Hitleri nõudmisele loovutada Tšehhoslo-

³ M. Ilmjärv. Silent Submission, Formation of Foreign Policy of Post-Communist Transition, Estonia, Latvia and Lithuania. Stockholm, 2004.

⁴ R. Aron. Le Spectateur engagé. Entretiens avec J.-L. Missika et D. Wolton, Paris, 2004.

vakkiale kuulunud Sudeedimaa sakslastele. Tänapäeval diskuteeritakse selle üle, miks nad ei kasutanud Hitleri vastu sõjalist jõudu, sest 1938. aastal oli mõlema riigi käsutuses rohkem hävituslennukeid ja tanke kui Saksa diktaatoril. Aron meenutab, et tookord puudus sõja alustamiseks poliitiline tahe, sest Hitleri nõuet mõisteti nii: “Sudeedi sakslased olid ju sakslased. Alustada maailmasõda selleks, et sakslasi Tšehhoslovakkias säilitada, oli ka moraali seisukohast väga küsitav asi.”⁵ Pärast Esimest maailmasõda diskuteeriti küll rahvusgruppide enesemääramisõiguse üle, kuid rahvusvahelisele õigusele vastavat kokkulepet ei saavutatud. Hitler kasutas selle olukorra 1938. aastal ära, sest see sobis tema territoriaalsete nõudmistega ja oli hea kattevari juba niigi kavandatud kallaletungile Tšehhoslovakkiale.

Tänapäevaks on rahvusvähemuste kaitseküsimused ja õigus emakeelele sisse kirjutatud nii Helsingi dokumentidesse kui ka Euroopa Nõukogu konventsioonidesse. Seega eksisteerib rahvusvaheline norm, millele võib alati viidata. Võib-olla sai just see ajendiks USA poliitoloogi Paul Goble'i tänapäevaseks ehk küll juba veidi kohatule hoiatusele: nimelt väidab ta ühes oma artiklis, et Venemaa võib ära kasutada oma läänesuunalise piiratud tegutsemisvõime raames tekkinud olukorda, et ässitada üles Baltikumis elav vene vähemus ja neile siis appi minna. See stsenaarium ei pruugi täna võib-olla enam aktuaalne olla, kuid võiks meid siiski mõtlema panna asjade üle ka NATO vaatevinklist.

Tõlkinud
Irja Paurmann

Willy Schenk

Dr. Willy Schenk on nimekas Šveitsi ajakirjanik ja ajaloolane. Ta töötas üle 30 aasta Šveitsi suuruselt teise ajalehe Tages Anzeiger juures, olles aastaid selle korrespondent Washingtonis, Bonnisis ja Bernis. Tages-Anzeiger Magazin'i toimetajana kirjutas ta artikleid Skandinaavia, eriti aga Soome kohta. 1997. a., kui Rahvusraamatukogus avati koostöös Šveitsi saatkonnaga Šveitsi saal, pidas dr. Schenk Šveitsi saatkonna vahendusel Rahvusraamatukogus loengu “Šveits parlamendikorrespondendi pilguga”. Kontaktid Eestiga jätkusid ja aastatel 1997–2000 kirjutas ta regulaarselt artikleid tollasele Sõnumilehele, hiljem Eesti Ekspressile.

Nüüdseks pensioneerunud vabakutselise ajakirjanikuna kirjutab ta jätkuvalt artikleid Eesti ja Baltikumi kohta ka Šveitsi ajakirjandusele; on pidanud Šveitsis Eesti kohta loenguid.

Hea Eesti ja Baltikumi tundja ja sõbrana aitas dr. Schenk toimetada Šveitsi diplomaadi Max Schweizeri väljaantud raamatuid “Zwischen Tallinn und Zürich”, “Estland, Lettland und Litauen” jt.

2003. a. pidas Schenk Audentese Ülikooli Rahvusvaheliste Suhete Instituudi professor Toomas Varraku kutsel Audentese Ülikoolis kahenädalase loengutsükli väikeriikide kohast maailmas.

⁵ R. Aron, *op. cit.*, lk. 88.